

4.3 Семантичні мережі і гіпертекстові системи

Семантичні технології забезпечують існування певного рівня абстракції над існуючими інформаційними ресурсами. Цей рівень дозволяє здійснювати зв'язок даних, змісту і процесів між різними видами ізольованих структур даних та інформації. Основою семантики є онтології, що призначені для формалізації предметних областей. Аналіз онтологій є складною задачею, оскільки передбачає обробку великих обсягів даних та логічних тверджень, які містяться у онтологіях.

Останнім часом дослідження семантичних інформаційних моделей здійснюється переважно стосовно гіпертекстових структур і гіпермедіа, які є основою Web-систем.

4.3.1 Поняття про семантичні моделі

Семантичні складові статей гіпертекстових систем формують так звані семантичні мережі. Семантичні технології подають знання за допомогою онтологій і забезпечують зв'язки, правила, логіку та умови, що зазначені в онтології. Тому онтології можна вважати основою семантичної мережі.

Онтологія – формальна специфікація інформаційної моделі предметної області. Онтологія складається з класів сутностей предметної області, властивостей цих класів, зв'язків між цими класами і тверджень, побудованих із цих класів, їх властивостей і зв'язків між ними.

Існують різні класифікації онтологій:

1. семантична:

- за рівнем виразності;
- за ступенем формальності;
- за рівнем детальності подання;

2. прагматична:

- за ступенем залежності від конкретної задачі чи предметної області;
- за мовою подання онтологічних знань;
- за предметною областю;
- за метою створення.

Наведемо коротку характеристику кожної класифікації.

Семантична класифікація

1. За рівнем виразності.

Глибинні онтології. Глибинні онтології сильно аксіоматизовані. Мета аксіоматизації – уникнення термінологічної і концептуальної неоднозначностей. Кожна глибинна онтологія може мати поверхневу версію. Багато онтологій предметних областей є глибинними, оскільки повинні підтримувати процеси побудови складних висновків.

Поверхневі онтології. Це прості структури примітивів або композиції термінів з відповідними означеннями. Вони слабо аксіоматизовані, оскільки значення терміна, використовуване всередині співтовариства, зазвичай, більш-менш відомо усім його членам.

2. За ступенем формальності.

Ця класифікація схожа з класифікацією за рівнем виразності мови опису онтології, проте не еквівалентна їй.

Неформальні. Це онтології, які описуються в документі будь-якою природною мовою. Незважаючи на відсутність формальних правил задання, такі онтології також можуть бути суттєво наповненими, несуперечливими і точними.

Частково формалізовані. Такі онтології, хоча і формалізовані, але дуже слабо структуровані.

Сильно формалізовані. Онтології для вирішення інженерних завдань. Здають формальну семантику термів (таких, як кількість і одиниця виміру) в дозволених мовою точних і несуперечливих виразах.

3. За рівнем детальності подання.

Низько деталізовані. Онтологія може бути побудована на основі термінів і декількох типів зв'язків.

Високо деталізовані. Онтологія може містити набагато більше деталей, охоплюючи правила, за якими терміни можуть бути пов'язані між собою.

Прагматична класифікація

1. За ступенем залежності від конкретної задачі чи предметної області.

Верхнього рівня. Такі онтології описують найбільш загальні поняття (простір, час, матерія, об'єкт, подія, дія і т. д.), які не залежать від конкретної проблеми чи області.

Орієнтовані на предметну область. У ряді дисциплін наявні стандартні онтології, які можуть використовуватися експертами з предметних областей для спільного використання та анотування інформації у своїй галузі. Наприклад, у галузі медицини створені такі великі стандартні структуровані словники, як SNOMED і семантична мережа Системи уніфікованої медичної мови (Unified Medical Language System). Також з'являються великі спільноцільові онтології, наприклад, онтологія UNSPSC, що надає термінологію товарів і послуг.

Орієнтовані на завдання. Це онтології, що використовуються конкретною програмою і містять терміни, які застосовуються при розробці програмного забезпечення, що виконує конкретне завдання. Вони відображають специфіку додатка, але можуть також містити деякі загальні терміни (наприклад, в графічному редакторі будуть і специфічні терміни – палітра, тип заливки, накладання шарів тощо, і загальні – зберегти і завантажити файл).

Прикладні онтології описують концепти, які залежать як від онтології завдань, так і від онтології домена. Прикладом може слугувати онтологія для автомобілів, будівельних матеріалів, обчислювальної техніки [114].

2. За мовою подання онтологічних знань.

RDF – мова, розроблена в рамках проекту Semantic Web. Основне призначення мови – опис метаданих документів, що розміщуються в мережі Internet. RDF використовує базову модель подання даних “об’єкт – атрибут – значення”, здатну зіграти роль універсальної мови опису семантики ресурсів і зв’язків між ними.

DAML OIL – семантична мова розмічування веб-ресурсів, яка розширює стандарти RDF і RDF Schema за рахунок повніших примітивів моделювання.

OWL (Web Ontology Language) – мова подання онтологій наступного, після DAML OIL покоління. Має більший набір можливостей, ніж XML, RDF, RDF Schema і DAML OIL.

KIF (Knowledge Interchange Format, або формат обміну знаннями) – спеціальна мова, призначена для обміну знаннями між різними комп’ютерними системами. Розроблялась для опису загального формату подання знань, незалежного від конкретних систем.

CycL (мова опису онтології Cyc) – гібридна мова, в якій об’єднані властивості фреймів і логіки предикатів.

OCML (Operational Conceptual Modeling Language) мова підтримує побудову декількох типів конструкцій подання знань. Вона дозволяє задавати специфікацію функцій, зв’язків, класів, екземплярів і правил. Вона також містить механізми для опису онтологій і методів вирішення завдань – основні технології, розроблені у сфері подання знань.

Ontolingua – надає розподілене середовище для спільного перегляду, створення, редагування, зміни і використання онтологій.

3. За предметною областю.

Онтологія відбиває такі загальні знання про предметну область, як ієрархія класів понять і семантичні відношення на цих класах. Для кожної предметної області онтології створюються експертами з урахуванням ієрархії понять і традицій області.

4. За метою створення.

Онтології додатка. Використовуються під час виконання конкретного додатка, що використовується в роботі блока побудови міркувань. Онтології додатка можуть також описувати конкретні світи (семантичні описи, бази знань, метадані, семантичні метадані чи просто екземпляри).

Посилальні онтології. Використовуються під час розробки додатків, для взаємного розуміння і тлумачення між агентами, що належать до різних співтовариств, для встановлення консенсусу між співтовариствами, які потребують введення нового терміна, чи просто для пояснення значення терміна новому учасникові співтовариства.

4.3.2 Моделі гіпертекстових систем

Основою Інтернет–ресурсів є гіпертекст (ГТ) – одна з фундаментальних моделей подання знань у текстовій формі. Якщо одновимірний текст – однонаправлений рядок символів, то багатовимірний текст (ГТ) є нелінійним, містить точки розгалуження, що дозволяють здійснювати перегляд в декількох напрямках. Відповідно, гіпертекстова система – система, що складається з специфікації інтерфейсу взаємодії з ГТ, визначає принципи та примітиви ГТ (формалізація точок розгалуження та зв'язків між ними), а також принципи зберігання, доставки та знаходження об'єктів ГТ.

Особливості ГТ:

- текст розділений на фрагменти, що є його семантичними одиницями (sets, сети), між якими встановлюються іменовані зв'язки;
- ГТ можна переглядати, рухаючись різними траєкторіями, утвореними зв'язаними сетами;
- переходи вибираються користувачем.

Отже, гіпертекст – форма організації семантичної інформації, що передбачає її фрагментацію та зв'язування.

У гіпертекстовому документі може бути подано декілька рівнів деталізації матеріалу. Такі документи моделюються деревами чи мережами. У графовій моделі ГТ вершини відповідають фрагментам тексту, а ребра – можливим переходам між ними. Кожен шлях на графі показує окрему послідовність перегляду матеріалу.

Згідно з протоколом передачі гіпертексту Hypertext Transport Protocol (HTTP) текст, записаний мовою розмітки гіпертексту Hypertext Markup Language (HTML), є мінімальною одиницею даних, призначеною для міжмашинного обміну. Файл, що містить текст з HTML–розміткою, є гіпертекстовим документом і називається HTML– або WEB–сторінкою. HTML–сторінка містить опис структури документа, до складу якого у вигляді уніфікованого покажчика ресурсу (Uniform Resource Locator – URL) можуть входити посилання на інші гіпертекстові фрагменти. Взаємопов'язана сукупність HTML–сторінок, розташованих на одному WEB–сервері, утворює WEB–сайт.

Гіпертекстовий документ, поданий у HTML, може містити не тільки текстову, але й графічну інформацію, інтерактивні елементи, програмний код мовами програмування (JavaScript, VBScript).

Основні моделі гіпертексту були розроблені і запропоновані у 1990–х роках для забезпечення однозначного та систематизованого опису структури систем гіпермедіа. Залежно від призначення, всі моделі можна розділити на дві основні групи:

- гіпербазові моделі (hyperbase models);
- шарові моделі гіпермедіа (layered hypermedia models).

Залежно від способу подання розглядають такі типи моделей ГТ:

- формалізована модель;
- умовно–типова модель.

Основна задача *гіпербазових моделей* полягає у моделюванні зв'язування даних, а шарових – у моделюванні внутрішньої архітектури систем гіпермедіа.

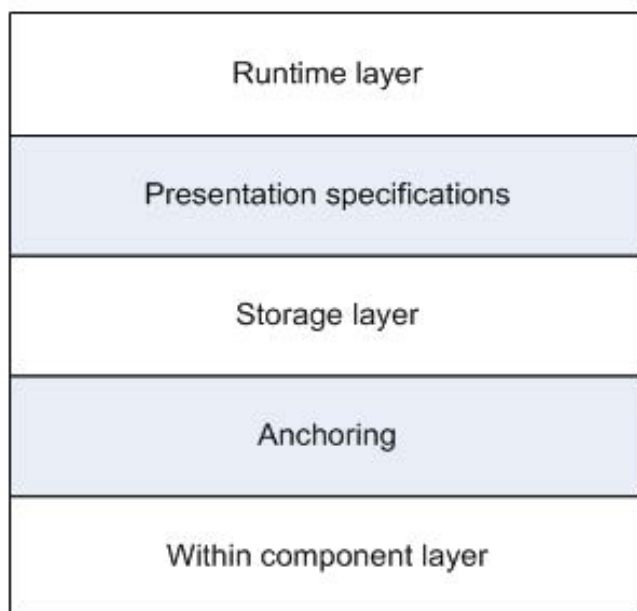
В основі гіпербазових моделей лежать результати досліджень концептуальних моделей даних для опису та оперування інформацією гіпертекстових мереж. Їх основна концепція полягає у поданні інформаційних фрагментів у вигляді вузлів і зв'язків для формалізації відношень між ними.

Шарові *моделі гіпермедіа* являють собою еталонні моделі для розробки систем управління гіпертекстом. Шари в такій моделі відповідають різним вимірам моделювання, а саме: моделі структури і моделі подання даних. Модель Dexter – одна з найвідоміших в даному класі. Ця модель пропонує еталонну архітектуру шляхом запровадження загального словника для порівняння різних гіпертекстових систем та моделей. Як показано на рис. 4.3, в основі моделі є три шари:

– шар зберігання даних (*storage layer*) – основний шар в моделі Dexter. Подає структуру вузол – зв'язок гіпертекстової мережі як “базу даних” компонентів, пов'язаних між собою посиланнями;

– шар часу виконання (*runtime layer*) – належить до динамічних компонентів, а саме: містить засоби перегляду, доступу та модифікації структури мережі;

– внутрішньокomпонентний шар (*within component layer*) – належить до внутрішньої структури та вмісту кожного компонента.

зображення 4.3 – Шарова архітектура за моделлю Dexter

Інтерфейс між шаром часу виконання та шаром зберігання даних називається специфікацією подання (*presentation specification*). Інтерфейс між шаром зберігання даних та внутрішньокomпонентним шаром називається специфікацією прив'язки (*anchoring specification*), пов'язаний з ідентифікацією початкових і кінцевих розташувань посилань у змістовній частині вузлів. Інші моделі, розроблені в цьому напрямку, здебільшого розширюють модель Dexter.

У *форматованій моделі* ГТ інформаційно-довідкова стаття (ІДС) відповідає інформаційному об'єкту, зміст якого характеризується смисловою єдністю та логічною цілісністю. Вона може містити інформацію, подану в різних формах: текст, таблиці, фрагменти програмного коду (макриси, скрипти), інтегровані інтерактивні об'єкти, посилання на подібні об'єкти, що підключаються до ІДС при її завантаженні.

На рис. 4.4 наведено загальний випадок, де як ІДС використовуються і тестові фрагменти і мультимедійні об'єкти.

Рисунок 4.4 – Графова модель гіпермедіа

Елементи ІДС (слова, комірки таблиць, піктограми, зображення, кнопки та ін.) можуть бути гіперпосиланнями.

Для ідентифікації ресурсів у мережі Інтернет використовується URL, що задає адреси відповідних ресурсів. Гіперпосилання, що вказують на фрагменти поточного ресурсу, є локальними, ті, що вказують на зовнішні джерела, мають назву глобальних.

4.3.3 Критерії оцінювання гіпертекстових структур

Розглянемо критерії оцінювання гіпертекстових структур на прикладі системи, граф якої зображено на рис. 4.5.

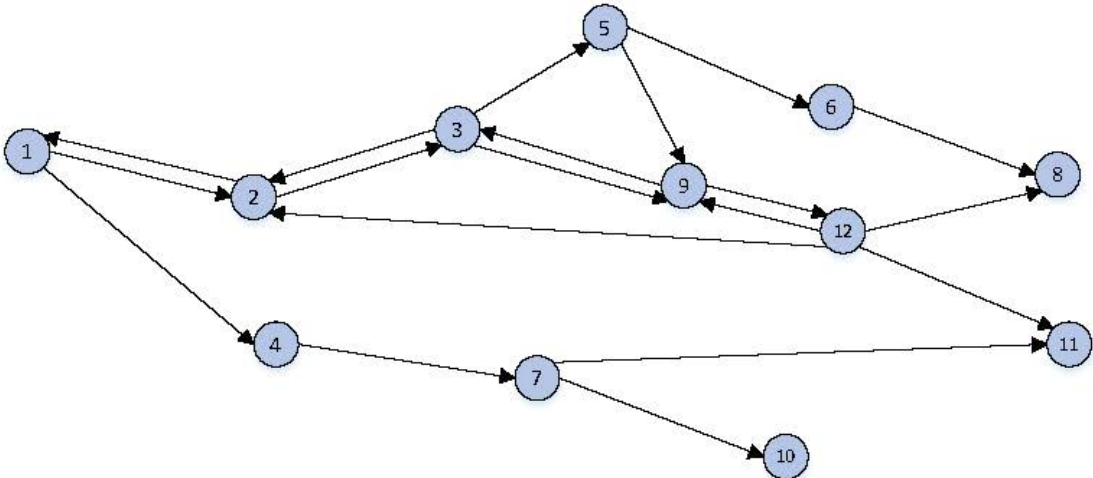

Рисунок 4.5 – Приклад орієнтованого графу

Індекс інформаційної компактності відображає ступінь перетину гіпертекстової структури зв'язками.

Високий рівень компактності характеризує такі гіпертекстові структури, в яких на будь-який з інформаційних блоків можна з легкістю потрапити з будь-

якого іншого блока (що, зазвичай, забезпечується численними перехресними зв'язками). Слід зазначити, що надмірно висока компактність може призвести до повної дезорієнтації користувача гіпертекстової системи. В свою чергу, низька інформаційна компактність сприяє випаданню з поля зору багатьох фрагментів гіпертексту чи призводить до втрати досяжності окремих фрагментів.

Індекс інформаційної компактності, визначається так:

$$Cp = \frac{CD_{\max} - CD}{CD_{\max} - CD_{\min}} \quad (4.17)$$

де $CD_{\max}$ – максимально можливе число кроків, які необхідно зробити за посиланнями, що зв'язують усі вузли гіпертексту;

$CD_{\min}$ – мінімальне можливе число кроків, які зв'язують усі вузли гіпертексту (в тому випадку, коли всі вузли гіпертексту зв'язані зі всіма);

CD – показник шляхів в графі.

Значення індексу інформаційної компактності варіюється в межах $[0; 1]$ і допускає порівняння систем гіпертекстових документів між собою.

Частка відсутніх шляхів Q_m у графі. Максимальна кількість відсутніх шляхів дорівнює $n^2 - n$, мінімальна – 0. Абсолютне значення критерію є незручним. Більш інформативним критерієм є нормована частка відсутніх шляхів

$$K_m = \frac{Q_m}{n^2 - n} \quad (4.18)$$

Значення частки відсутніх шляхів варіюється в межах $[0; 1]$ і допускає порівняння систем гіпертекстових документів між собою. Для розрахунку коефіцієнта відсутніх шляхів у графі необхідним є попереднє визначення матриці відстаней.

Цикломатичне число характеризує відмінність структури графу від деревоподібної і визначається за формулою

$$Cn = m(G) - n(G) + p, \quad (4.19)$$

де $m(G)$ – число ребер, $n(G)$ – число вершин, p – число зв'язних компонент графу.

Цикломатичне число показує найменшу кількість ребер графу, які необхідно видалити, щоб він перетворився у дерево. Для сильнозв'язного графу $p=1$. Кістяковим деревом зв'язного графу G є будь-який його підграф, що містить усі вершини графу G і є деревом. Якщо G – зв'язний граф, що містить $n(G)$ вершин і $m(G)$ ребер, то кістякове дерево графу G (якщо воно існує) повинно містити $n(G) - p$ ребер.

Таким чином, будь-яке кістякове дерево графу G є результатом видален-

ня з графу $m(G) - (n(G) - p) = m(G) - n(G) + p$ ребер.

Визначення цикломатичного числа дозволяє знайти число незалежних маршрутів в гіпертекстовій структурі.

Індекс стратифікації введений для характеристики лінійності гіпертексту. Фактично індекс стратифікації дозволяє оцінити рівень зв'язності елементів, що стоять на різних рівнях ієрархії.

Обчислення відносного індексу стратифікації базується на операціях з матрицею відстаней орграфу, для побудови якої введемо такі позначення:

- нехай $G(V, E)$ – орграф;
- $d(u, v)$ – відстань між вершинами u та v в орграфі G ;
- a_i – сума відстаней від u_i до всіх v . Таким чином, a_i – сума значень i -го рядка матриці відстаней D ;
- b_j – сума відстаней від v_j до всіх u в D . Таким чином, b_j – сума кінцевих значень j -го стовпця матриці відстаней D ;
- загальна відстань $(\sum_i \sum_j d_{ij}, d_{ij} \neq \infty)$ в орієнтованому графі G – сума кінцевих відстаней $d(v_i, v_j)$. Тобто, $(\sum_i \sum_j d_{ij}, d_{ij} \neq \infty)$ – сума всіх кінцевих елементів матриці відстаней.

Для оцінки гіпертексту використовують абсолютну стратифікацію

$$AP = \sum_i |s_i|.$$